

ЛЮБІ ДРУЗІ ТА ПОДРУГИ!

Перш ніж розпочати вивчення нового періоду історії людства — середніх віків, необхідно ознайомитися зі змістом та структурою підручника, з яким ви працюватимете. Матеріал цього навчального видання об'єднано у шість розділів, кожен з яких містить кілька параграфів, що, своєю чергою, поділяються на пункти. Дати основних подій, історичні поняття і терміни, імена історичних діячів, на які необхідно звернути увагу і бажано запам'ятати, виділені в тексті жирним шрифтом.

Для засвоєння матеріалу важливе значення мають історичні документи, ілюстрації, карти та схеми. Тому працюючи з параграфом, необхідно прочитати вміщений у ньому текст документа й відповісти на запитання до нього. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, що пояснюють зміст зображеного. Робота з історичною картою сприятиме формуванню уявлень про те, де саме відбувалися події, про які йдеться у тексті, або які територіальні зміни вони спричинили. Наведені в параграфах схеми розкривають зв'язки між складниками історичних явищ, пояснюють їхні особливості тощо.

Наприкінці кожного параграфа подано запитання й завдання до нього. Звертайте увагу на умовні позначення поряд із ними — вони підкажуть, що і як необхідно виконувати. За допомогою узагальнювальних запитань та завдань ви зможете підсумувати опрацьований за темою матеріал, а користуючись тестовими завданнями — здійснити самоперевірку рівня засвоєних знань.

ВСТУП

Що таке історія середніх віків?

1. Місце Середньовіччя в історії людства

Цього року ви вивчатимете період в історії людства, який називається **середніми віками**, або **Середньовіччям**. Він протривав тисячу років — від **падіння Західної Римської імперії у 476 р.** до **першої морської подорожі Христофора Колумба 1492 р.**, у ході якої він досягнув берегів Америки. Звісно, ці дати є умовними. Насправді життя європейців у 1491 р. не надто відрізнялося від 1492 р. та навіть 1493 р. Тому не буде помилкою сказати, що середні віки тривали з V по XV ст.

Періодизація історії людства

Чому відтинок часу з V по XV ст. так називається? Звісно, люди, які тоді жили, не думали про свій час як середину між чимось і чимось. Так його назвали набагато пізніше, у XVI ст. італійські вчені. «Середніми віками» вони іменували відтинок між двома епохами піднесення та розквіту культури — Античністю та Відродженням. Середньовіччя вони ще називали «темними віками» і загалом вважали, що це був час занепаду і дикунства, коли люди втратили дорогоцінну спадщину Античності. Згодом звичку назвати період V–XV ст. середніми віками перейняли й в інших країнах.

Коли італійці XVI ст. говорили про середні віки, вони мали на увазі перш за все територію сучасної Західної та Центральної Європи та її найближчих географічних сусідів — Північної Африки та Близького Сходу. Проте нерідко трапляються терміни «середньовічний Китай» чи «середньовічна Індія». Це не зовсім точно. Індійська, китайська та інші світові цивілізації мали зовсім інші віхи розвитку, ніж західноєвропейська. Протягом V–XV ст. там могло й не бути тих процесів та явищ, що у Європі. Так само ті процеси та явища, що відбувалися на теренах України, не завжди збігалися у часі із західноєвропейськими, а іноді були і зовсім іншими. Історичний розвиток українських земель було перервано монгольською навалою та зазіханнями більш сильних сусідів, які не так від неї постраждали.

Отже, **середні віки** — це **період** в історії Європи, що охоплює відрізок часу **V–XV ст.** і, як правило, поділяється на три періоди:

- Раннє Середньовіччя (кінець V–X ст.);
- Зріле (Високе) Середньовіччя (XI— перша половина XIV ст.);
- Пізнє Середньовіччя (друга половина XIV— кінець XV ст.).

Цій періодизації приблизно відповідають такі періоди середньовічної історії України: 1) V–X ст. — Велике розселення слов'ян, становлення Русі-України; 2) XI– перша половина XIV ст. — розквіт Київської держави, дроблення (децентра-

лізація) Русі, Галицько-Волинська держава (Королівство Руське); 3) друга половина XIV— кінець XV ст. — інкорпорація руських удільних князівств до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, інших держав та утворення Кримського ханства.

Історичний період, що тривав після середніх віків, у нас зазвичай називають Новим часом або ранньомодерною епохою (відтинок часу, коли почав формуватися сучасний (модерний) світ).

2. Середньовіччя як період розвитку людства

Період **раннього Середньовіччя** тривав з **кінця V по X ст.** У цей час було закладено підвалини середньовічного світу. Після падіння Західної Римської імперії на її землях виникли нові держави:

- Східна Римська імперія, яка тепер називалася Візантійською, у VI ст. переживала свій розквіт. За імператора Юстиніана вона завоювала Західне Середземномор'я.
- Землі Західної Римської імперії заселили германські племена. Тут вони заснували низку своїх королівств. У VIII–IX ст. Карл Великий об'єднав ці «варварські королівства» у єдину імперію.

Обидві названі держави сповідували одну і ту ж релігію — християнство. Тим часом, у VII ст. на Аравійському півострові виникла нова релігія — іслам. Вона швидко поширилась на захід, до узбережжя Середземного моря, а також Азією та Африкою. На основі цієї релігії сформувалася нова мусульманська цивілізація.

За **Високого Середньовіччя (XI – перша половина XIV ст.)** закладена у попередній час система організації суспільства та влади — **феодалізм** — у західноєвропейських країнах досягла свого розквіту. Те ж саме можна сказати про християнську Церкву — вона постала як складна організована структура, що відіграла одну із ключових ролей у європейській політиці, впливала на життя всіх європейців.

У час пізнього Середньовіччя (друга половина XIV – кінець XV ст.) вже розпочалося формування сучасного світу: в Італії зародився гуманізм та розпочалося Відродження, приблизно у сучасних межах сформувалися такі країни: як Іспанія, Португалія, Франція, Англія та Швейцарія. Поряд з цим ті зміни у суспільстві, які відбувалися в цей час, призвели до занепаду феодальних відносин.

- Коли розпочався та закінчився період середніх віків?

3. Джерела вивчення історії середніх віків

Знання про будь-яку історичну епоху ми здобуємо завдяки **історичним джерелам**. Історичні джерела — це все, що було створене у процесі людської діяльності. Досліджуючи їх, вчені дізнаються про те, яким було життя людей минулого.

Середньовіччя віддалене від наших часів меншим відрізком часу, ніж стародавня історія, тому історичних пам'яток і різноманітних історичних джерел для вивчення середньовічної епохи набагато більше. Для вивчення історії Середньовіччя ви-

користовують **речові джерела**. До них належать залишки матеріальної культури минулого, зокрема різноманітні будівлі, знаряддя праці, меблі, зброя, одяг тощо.

Велике значення мають **писемні джерела** — документи, історичні твори хроніки або інші писемні свідчення. Вони доповнюють те, про що можна дізнатися за речовими пам'ятками, і допомагають повніше відобразити картину життя середньовічної людини, думки й погляди людей тієї доби.

Велике значення мають **етнографічні джерела**. Етнографічними історичними джерелами для вивчення Середньовіччя є збережені до нашого часу давні звичаї, вигляд житла, елементи побуту, різноманітні технології та фольклор.

! **Етнографія** — історична наука про особливості життя, побуту та господарства різних народів.

До наших часів збереглося чимало легенд, переказів, казок, пісень тощо з епохи Середньовіччя. Всі вони становлять масив **усних джерел**. Вони дають розуміння того, як сприймався світ середньовічною людиною, а іноді оповідають про події, які не відображають інші джерела.

Також значну цінність становлять **мовні джерела**. Мова не є сталою. Вона розвивається і змінюється, відбиваючи зміни у розвитку суспільства. Аналіз мов дає безцінний матеріал для розуміння зовнішніх впливів, рівня розвитку суспільства тощо.

Лише **поєднання інформації з усіх цих джерел** дозволяє створити повну картину життя середньовічної людини та її світу.

Типи історичних джерел	
Речові джерела	Усні джерела
Залишки будівель, поховання, знаряддя праці, побуту, зброя, прикраси тощо	Легенди, билини, перекази, казки, пісні тощо
Писемні джерела	Мовні джерела
Літописи, документи, договори тощо	Дані з історії розвитку мови
Етнографічні джерела	
Результати досліджень етнографів	
Зображальні	
Фрески, книжкові мініатюри, картини тощо.	

? Закріпимо знання та вміння

1. На які періоди сучасні вчені поділяють історію людства? 2. Які хронологічні межі епохи середніх віків? 3. Чому середні віки так називаються? 4. На які менші періоди поділяється епоха Середньовіччя? 5. Що таке історичні джерела? Як їх використовують історики? 6. Висловіть власні міркування щодо того, чому терміни «Середньовіччя», «середні віки» не завжди доцільно використовувати для історії, наприклад, Далекого Сходу.

РОЗДІЛ І. ПЕРШІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ

ТЕМА 1. ВАРВАРСЬКІ КОРОЛІВСТВА. ІМПЕРІЯ ФРАНКІВ

§ 1. Велике переселення народів. Утворення «варварських королівств»

bohdan-books.com/
upload/data_files/
tmp_catalog/
t1p1.pdf

Пригадайте:

1. Коли перестала існувати Західна Римська імперія? 2. Якими територіями володіла Римська імперія за часів свого розквіту?

1. Занепад Римської імперії. Велике переселення народів

Скільки існувала Римська імперія, стільки її сусідами були варварські племена. **Варварами** у Стародавньому Римі називали всіх іноземців, мову яких не розуміли. Римляни у чужоземних розмовах могли лише розчутити «вар-вар-вар» (звідси й назва). Уважалося, що всі варвари — дикі люди, які не мають ані найменшого уявлення про культуру.

Та все ж таки саме варварські племена германців у I ст. змогли зупинити просування римлян на схід — за Рейн. У 9 р. у Тевтобурзькому лісі військо германського вождя Армінія знищило легіони полководця Вара. Ця поразка була настільки катастрофічною та неочікуваною для римлян, що вони відмовилися від спроб завоювати землі на схід за Рейном.

Римляни створили **лімес** — систему укріплень на кордоні з германцями, які мали не давати їм проникнути на територію Римської імперії. Але вийшло так, що організація постійних поселень дала зворотний ефект — римляни та германці почали торгувати між собою. В обмін на бурштин з берегів Балтики германці отримували від римлян золоті та срібні монети. Згодом германська молодь перейняла звички римлян, вчилася їхньої культури. Також римляни наймали германських воїнів для захисту кордонів своєї імперії від

Засідка германців у Тевтобурзькому лісі (сучасне зображення)

захоплювала рабів — головну робочу силу. Всюди бракувало робочих рук. До цього додалася політична криза — римські правителі виявлялися нездатними керувати імперією. Римські легіони зазнавали однієї поразки за одною від різних варварських племен, які доходили навіть до Італії. Більшість легіонерів становили найманці з германських племен, а не римські громадяни. Рим втрачав владу над своїми володіннями. У 395 р. імператор Феодосій I поділив Римську імперію на Західну з центром у Римі та Східну — зі столицею у Константинополі.

Реконструкція «довгого будинку» давніх германців (сучасна реконструкція)

Остаточно Західна Римська імперія припинила своє існування в **476 р.** Вождь відносно невеликого германського племені Одоакр відібрав у правлячого імператора Ромула Августула імператорський титул. Імператорські ж регалії — діадему і пурпурову тогу — він надіслав у Константинополь.

- ▶ Охарактеризуйте кризові явища Римської імперії III ст.
- ▶ Чому пограбування Рима вестготами так вразило сучасників?

! **Регалії** — предмети, які символізують владу монарха.

2. Варварські королівства

Після пограбування Рима вестготами 410 р. Римська імперія ще продовжувала існувати, але від її володінь мало що залишилося. На захоплених територіях варварські племена позасновували свої держави, які історики називають **варварськими королівствами**. У цих королівствах діяли порядки і закони, прийняті у племен, які їх заснували.

Керували племенем **вождь** та **рада старійшин**. Важливі рішення, які стосувалися всього племені, вони ухвалювали спільно, потім їх затверджували на загальноплеменних зборах. Вождем зазвичай обирали найбільш досвідченого та розсудливого воїна, але, починаючи з IV ст., влада вождів у деяких племен стала передаватися у спадок. Головною опорою вождя була **дружина** — загін особисто відданих йому воїнів.

Військова слава, захоплення здобичі, перемоги над ворогами, подвиги — ось що найбільше цінувалося в цьому суспільстві. Про видатних воїнів склалися перекази. Існував культ зброї. Праця на землі, ремісництво вважалися заняттями для незнатних людей.

Більшість варварських королівств проіснувала недовго і не залишила по собі помітного сліду в історії. Окремо можна розглянути королівства вандалів та остготів.

! **Варварські королівства** — державні утворення племен, що постали на територіях Західної Римської імперії в результаті Великого переселення народів.

Королівство **вандалів** заснував правитель на ім'я **Гейзеріх (428–477)**. Це він організував розграбування Рима в 455 р. Племена вандалів потрапили до Римської імперії з території сучасної Швеції, пройшовши землями сучасних Польщі та Франції. Свій рух на південь вони розпочали ще в I ст. За Гейзеріха вандали мешкали на півдні Іберійського півострова (сучасна Іспанія), але він змусив свій народ переселитися ще далі — до Північної Африки, туди, де стояло місто Карфаген. Тут вандали і заснували власне королівство. Правління Гейзеріха тривало 50 років. У цей період його флот контролював західну частину Середземного моря, а саме королівство було достатньо потужним, щоб відбивати напади численних ворогів і вести активну зовнішню політику.

- Прослідкуйте шлях вандалів від їхньої батьківщини до власного королівства. Як це може допомогти охарактеризувати Велике переселення народів?

На території Апеннінського півострова своє королівство заснували **остготи**. Його найвидатнішим правителем був **Теодоріх (475–526)**, який зумів поширити свою владу на весь півострів, а також Сицилію. Столицею королівства було місто Равенна. Теодоріх намагався об'єднати два народи — римлян та остготів — в один. За його правління вперше за тривалий час на цих землях запанував мир. За це Теодоріх отримав титул Великий. У народній пам'яті він залишився як народний герой Дітріх Бернський.

Мавзолей Теодоріха у Равенні, VI ст. (сучасний вигляд)

- Перелічіть відомі вам племена, які в IV–V ст. переселилися на територію Римської імперії.

➔ Висновки

У IV ст. гунни спричинили Велике переселення народів, яке тривало до VII ст. У його ході численні германські племена вторглися на територію Римської імперії. Деякі з них заснували власні держави, відомі як варварські королівства. Більшість з них проіснувала досить недовго.

? Закріпимо знання та вміння

Перевірте себе

1. Коли тривало Велике переселення народів? 2. Внаслідок якої події припинилося територіальне розширення Римської імперії на захід? 3. Що таке лімес? Для чого його створили? 4. Охарактеризуйте організацію влади більшості германських племен. 5. Коли припинила своє існування Західна Римська імперія? Що ознаменувала собою ця подія? 6. Що таке варварські королівства? Коли вони існували?

Опрацюйте разом

1. Поміркуйте, чому народ залишив добру пам'ять про Теодоріха, незважаючи на те, що він був жорстоким правителем. 2. Як відомо, регалії останнього імператора Західної Римської імперії Одоакр відправив до Константинополя. Обговоріть у групах, що означав цей вчинок. Чому Одоакр залишив живим останнього римського імператора? 3. Обговоріть у парах причини, через які германські племена прагнули оселитися на території Римської імперії. 4. Складіть хронологічну таблицю подій та явищ, що відбувалися на території Римської імперії у I–VI ст. 5. Підготуйте короткі повідомлення про побут та звичаї різних варварських племен, а також історію варварських королівств. 6. Пригадайте державний устрій Римської імперії. За потреби скористайтеся додатковими джерелами інформації. Порівняйте його з ладом, який панував серед германських племен.

§ 2. Розквіт та занепад Франкської держави

bohdan-books.com/
upload/data_files/
tmp_catalog/
t1p2.pdf

 Пригадайте:

1. Що таке Велике переселення народів? 2. Які племена засновували варварські королівства на теренах Західної Римської імперії?

1. Франкська держава за Хлодвіга

Одним з германських племен, яке у V ст. переселилося на територію Римської імперії, були **франки**. Вони жили вздовж ріки Рейн. У той час одним із наймогутніших вождів франків був Меровеї. Саме він започаткував першу королівську династію франків — **Меровінгів**. Найславетнішим представником цієї династії став онук Меровея — **Хлодвіг** (481–511).

У 486 р. Хлодвіг уклав союз із вождями інших племен і вирушив у римські володіння. Поблизу міста Суасон у вирішальній битві франки розбили римські війська і завоювали Північну Галлію, де заснували **Франкське королівство**. Тепер під владою Хлодвіга опинилися величезні володіння. Він обдарував свою дружину великими земельними наділами. Вона, разом з місцевими землевласниками, які визнали владу Хлодвіга, перетворилася на нову знать Франкського королівства.

Прості франки, отримавши невеликі ділянки землі, стали дрібними землевласниками. Вождів, з якими він разом завойовував нові землі, Хлодвіг наказав стратити. Так він став королем — єдиним правителем держави.

Франкські прикраси часів
Меровінгів, VI ст.

- Держава франків у другій половині V ст.
- Території, приєднані до Франкського королівства за правління Хлодвіга (481–511 рр.)
- Франкське королівство за правління королів династії Меровінгів (до 715 р.)
- Території, приєднані до Франкського королівства за правління перших Каролінгів: Карла Мартелла (715–741 рр.) і Піпіна Короткого (741–768 рр.)
- Традиційні резиденції франкських королів
- Кордони Франкського королівства на 768 р.
- Напрями та роки найважливіших походів військ Карла Великого (768–814 рр.)
- Території, завойовані Карлом Великим
- Кордони Франкської імперії 814 р.
- Аахен Столиця імперії Карла Великого
- Держава Само (623–658 рр.)
- Землі, залежні від Франкської імперії за Карла Великого
- Території, населення яких сплачувало данину франкам
- Район повстання саксів (774–792 рр.)
- 778 Місця і роки найважливіших битв
- Резиденції архієпископів
- Володіння Візантійської імперії на початку IX ст.

► Які території колишньої Римської імперії увійшли до складу імперії Карла Великого?

! **Король** — титул монарха — правителя королівства, який набув поширення у Західній Європі. На території Східної Європи королівський титул міг як передаватися у спадок, так і бути виборним. На території України першим, кого коронували, був Данило Романович (1253 р.).

Усі питання Хлодвіг вирішував самостійно або радився з довіреними особами. У розпорядженні короля була постійна військова дружина, на утримання якої, за римським звичаєм, почали збирати податки. Найвищим суддею у Франкському королівстві був сам король. Для того, щоб впорядкувати судочинство і об'єднати державу, він наказав зібрати всі закони франків у єдиний текст — «**Салічну правду**» (за назвою франкського племені, із якого походив Хлодвіг — салічні франки). Документ став першим збірником писаних законів у франків.

У 496 р. Хлодвіг разом із дружиною прийняв християнство.

Нащадки Хлодвіга не були настільки ж успішними. У другій половині VII ст. Франкське королівство переживало занепад. Сучасники назвали цю добу «часом ледачих королів». Хоча королі з династії Меровінгів залишалися при владі, та насправді державою керували управителі королівських маєтків — **майордоми**. Вони мали настільки велику владу, що почали затверджувати кожного короля, який мав посісти престол.

► Як утворилася нова знать Франкського королівства?

2. Правління Каролінгів. Карл Великий

Наприкінці VIII ст. майордоми заснували нову династію, яка замінила Меровінгів. За іменем її найвидатнішого представника Карла Великого (768–814) королів цієї династії називають **Каролінгами**.

Майордом **Карл Мартел** (718–741) уславився тим, що у 732 р. переміг військо арабів у битві при Пуатьє. Вона мала вирішальне значення для долі європейської християнської цивілізації Середньовіччя — вдалося зупинити наступ арабо-мусульманських військ на Європу.

Військові перемоги Карла Мартела стали можливими завдяки новому війську, основною ударною силою якого була важка кіннота. Спорядження такого вершника було дуже дорогим, і більшість франкських воїнів не мала змоги його придбати. Тому Карл Мартел почав відбирати землі у Церкви й передавати їх у довічне володіння окремим воїнам за умови несення ними військової служби. Селяни, які жили на цих землях, повинні були працювати на своїх нових власників. Така форма володіння землею називалася **бенефіцій** (від лат. *beneficium* — благодіяння).

Битва між франками та арабами (сучасне зображення)

Воїни, які стали землевласниками, тепер мали достатньо ресурсів для утримання коней і купівлі необхідного спорядження. Зі створенням важкої кінноти було започатковане середньовічне **лицарство** (від нім. Ritter — вершник, кінний воїн).

Син Карла Мартела — **Піпін Короткий** (714–768) став першим королем з нової династії Каролінгів. Він, як і його батько, був уславленим воїном, якого підтримували військова дружина та народ. Правлячий король з династії Меровінгів, навпаки, не викликав поваги у населення. Тому в **751 р.** Піпін Короткий надіслав до Папи Римського листа із запитанням, яка влада краща для франкського королівства. Папа відповів: «Краще, коли титул короля належить тому, хто має справжню владу, ніж тому, хто цієї влади не має». Після цього за давнім франкським звичаєм провели ритуал обрання нового короля, а щоб підкреслити священний характер своєї влади, Піпін запросив папу здійснити обряд помазання на царство. Останнього короля з династії Меровінгів він відправив до монастиря.

Карла Великого (роки правління: 768–814) вважають найвидатнішим представником династії Каролінгів. Усе своє життя він провів у воєнних походах, збільшуючи територію своєї держави. Успіхам Карла сприяла важка кіннота, створена Карлом Мартелом. Унаслідок завоювань Карла Великого під його владою опинилася значна територія, що за розмірами наближалася до територій колишньої Західної Римської імперії. Найдовше — понад 20 років — тривала війна Карла з племенами саксів, що мешкали на схід від Рейну.

Серед оточення Карла виникла ідея за прикладом римлян проголосити його імператором. Після того як Карл Великий допоміг Папі Римському повернути

Бронзова статуєтка Карла Великого. Копія статуї IX ст., відлита в XVI ст.

владу, перемігши римську знать, той запросив монарха до Рима. Під час урочистого різдвяного молебню 25 грудня **800 р.** він, несподівано для присутніх, увінчав уклінного короля імперською короною й оголосив його римським **імператором**. У 812 р. Східна Римська імперія (Візантія) визнала Карла імператором Заходу.

Для того, щоб ефективно керувати своєю державою, Карл Великий реформував систему управління за давньоримським зразком. З'явилося багато чиновників, які керували різними сторонами життя його володінь: фінансами, судом, військом. Найвищі посадовці жили у місті Аахен в імператорській резиденції, а на місцях їхні рішення втілювали у життя місцеві чиновники. Також Карл Великий видав більше 250 указів, які називалися капітулярії. Державною мовою Франкської імперії була латина.

ЗМІСТ

Вступ	4
Що таке історія середніх віків?.....	4
РОЗДІЛ I. ПЕРШІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ	
Тема 1. Варварські королівства. Імперія франків	7
§ 1. Велике переселення народів. Утворення «варварських королівств»	7
§ 2. Розквіт та занепад Франкської держави	11
Тема 2. Візантійська імперія	17
§ 1. Візантійська імперія доби Юстиніана I. Організація влади та суспільства.....	17
§ 2. Візантія за Македонської династії та династії Комнінів. Культура	22
Тема 3. Мусульманський світ.....	27
§ 1. Виникнення ісламу	27
§ 2. Арабські завоювання та халіфати	30
§ 3. Розвиток арабо-мусульманської культури.....	33
Практичне заняття №1.....	37
Підготовка до оцінювання за матеріалами розділу I	
«Перші середньовічні держави»	37
Завдання для тематичного оцінювання	37
РОЗДІЛ II. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ	
Тема 1. Феодалізм.....	38
Тема 2. Селяни у середні віки	44
Тема 3. Міське життя	49
§ 1. Розвиток міського життя	49
§ 2. Цехи та гільдії	52
Практичне заняття №2.....	56
Підготовка до оцінювання за матеріалами розділу II	
«Середньовічний світ Західної Європи».....	56
Завдання для тематичного оцінювання	56
РОЗДІЛ III. ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X–XV СТ.	
Тема 1. Скандинавія в добу Середньовіччя	57
Тема 2. Хрестові походи	63
§ 1. Хрестові походи	63
§ 2. Хрестоносці у Палестині. Результати Хрестових походів	69
Тема 3. Реконкіста.....	74
Тема 4. Франція у XI–XV ст.	79
§ 1. Феодальна роздробленість у Франції. Правління Капетингів.....	79

§ 2. Столітня війна. Завершення об'єднання Франції	84
Тема 5. Англія в XI–XV ст.	90
§ 1. Англія у ранньому Середньовіччі. Нормандське завоювання.....	90
§ 2. Англійський парламентаризм. Становлення нового суспільства.....	95
Тема 6. Священна Римська імперія.....	100
Тема 7. Італійські торговельні республіки	107
Практичне заняття № 3.....	111
Підготовка до оцінювання за матеріалами розділу III «Європейське суспільство і держави в X–XV ст.».....	111
Завдання для тематичного оцінювання	111

РОЗДІЛ IV. МАТЕРІАЛЬНИЙ І ДУХОВНИЙ СВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тема 1. Церква в середні віки	112
§ 1. Церква та релігія в середні віки	112
Тема 2. Середньовічні школи та університети	121
Тема 3. Архітектура і мистецтво. Наукові й технічні досягнення	126
Тема 4. Гуманізм та раннє Відродження	138
Практичне заняття № 4.....	141
Підготовка до оцінювання за матеріалами розділу IV «Матеріальний і духовний світ європейського Середньовіччя»	141
Завдання для тематичного оцінювання	141

РОЗДІЛ V. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В X–XV СТ.

Тема 1–2. Центральна-Східна Європа: Чеське, Угорське, Польське королівства, Велике князівство Литовське	142
Тема 3–4. Монгольська навала. Новгородська боярська республіка і Московське князівство	151
Тема 5. Османська імперія	157
Практичне заняття № 5.....	161
Підготовка до оцінювання за матеріалами розділу V «Країни Центральної та Східної Європи в X–XV ст.».....	161
Завдання для тематичного оцінювання	161

РОЗДІЛ VI. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД: ІНДІЯ, КИТАЙ, ЯПОНІЯ

Тема 1. Східні держави: Індія, Китай, Японія (оглядово).....	162
Запитання та завдання на узагальнення за розділом VI «Середньовічний Схід: Індія, Китай, Японія»	172
Завдання для тематичного оцінювання	172
Словник термінів і понять	172